

СТАН РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

THE STATE OF DEVELOPMENT OF HIGHER LEGAL EDUCATION IN UKRAINE

Костова Н.І.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

Дослідження полягає в аналізі сучасного стану вищої юридичної освіти України на підґрунті основних статистичних показників системи вищої юридичної освіти України та виявленні особливостей і тенденцій її розвитку. Окреслено сучасний стан та тенденції у вищій юридичній освіті України із зазначенням серед її трендів скорочення чисельності студентів, недостатнього рівня якості отриманої випускниками вищої освіти за умови необґрунтовано великої кількості закладів вищої освіти, що готують правників.

Ключові слова: вища освіта, юридична освіта, заклади вищої освіти, тенденції, проблеми, розвиток.

Исследование заключается в анализе современного состояния высшего юридического образования Украины на основе основных статистических показателей системы высшего юридического образования Украины и выявлении особенностей и тенденций ее развития. Определены современное состояние и тенденции в высшем юридическом образовании Украины с указанием среди его трендов сокращения численности студентов, недостаточного уровня качества полученного выпускниками высшего образования при условии необоснованно большого количества высших учебных заведений, готовящих юристов.

Ключевые слова: высшее образование, юридическое образование, высшие учебные заведения, тенденции, проблемы, развитие.

The research consists in analyzing the current state of the higher legal education of Ukraine on the basis of the basic statistical indicators of the system of higher legal education in Ukraine and identifying the features and trends of its development. The current state and trends in the higher juridical education of Ukraine are determined, indicating among its trends the reduction in the number of students, the insufficient level of quality received by graduates of higher education, provided an unreasonably large number of higher educational institutions training lawyers

Key words: higher education, legal education, higher education institutions, tendencies, problems, development.

Постановка проблеми. У процесі побудови в Україні правової соціальної держави, появи концептуально нових течій в економіці та розширення кола міжнародної співпраці набуває актуальності процес удосконалення системи юридичної освіти, оскільки ця галузь вищої освіти взаємодіє з політичною, економічною, культурною та соціальною системами і має забезпечувати їх розвиток висококваліфікованими фахівцями-юристами. Сьогодні система підготовки юридичних кадрів має характеризуватися не лише високим рівнем теоретичної та прикладної їх підготовки, але й їх різноманітністю з огляду на потреби різних сфер і галузей суспільного життя в сучасному світі. Слід наголосити, що процеси глобалізації та інформатизації, участь України у Болонському процесі та інтеграція до європейського простору вищої освіти, зміна пріоритетів у освітній політиці, масштабність і варіативність перетворень у професійній підготовці фахівців вимагають прогнозування розвитку системи вищої освіти, зокрема юридичної освіти, у XXI столітті. Усі зазначені обставини зумовлюють необхідність системного дослідження національних тенденцій у сфері юридичної освіти України, а також виявлення проблем, що негативно впливають на її розвиток, та їх причин.

Стан опрацювання. Цілком слушною є думка В. Венедиктова, що в Україні формальна вища юридична освіта має глибоке коріння [2, с. 14]. Історія розвитку юридичної освіти у класичних університетах на території сучасної України бере свій початок із XVII ст. Найстарішим в Україні навчальним закладом, який готує фахівців-правознавців, є Львівський національний університет імені Івана Франка. Юридичні факультети було також відкрито у Харківському (1805 р.), Київському (1835 р.), Новоросійському (1865 р.), Чернівецькому (1875 р.), Таврійському та Катеринославському (1918 р.) університетах [2; 10].

Аналіз наукових джерел свідчить, що у дослідженнях, присвячених стану юридичної освіти у 90-ті роки XX століття, є певні прогалини. Так, В. Опришко зазначає, що станом на 1990 р. в Україні лише шість вищих навчальних закладів готували юристів: Харківський юридичний інститут ім. Ф.Е. Дзержинського, Державна юридична академія (м. Одеса), Львівський державний університет ім. Івана Франка, Київський ордену Леніна та ордену Великої Жовтневої рево-

люції державний університет ім. Т.Г. Шевченка, Донецький державний університет та Дніпропетровський державний університет [8, с. 9–10].

Д. Скородумов, досліджуючи розвиток юридичної освіти у класичних університетах, вказує, що у 1991 році вищу юридичну освіту можна було отримати в Київському, Львівському, Дніпропетровському, Донецькому, Запорізькому, Ужгородському та Чернівецькому класичних університетах. У перших п'яти ВНЗ вивчали право вже тривалий час, два останні лише починали процес упровадження спеціальності «Правознавство» [10, с. 116]. Проте маємо зазначити, що на той час підготовка юристів також здійснювалась в Одеському державному університеті імені І.І. Мечникова, Державній юридичній академії у цей період ще не існувало.

Докладно розвиток юридичної освіти в Одеському державному університеті імені І.І. Мечникова висвітлено в праці «Історія Одеської національної юридичної академії» [4], колективній монографії «Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015)» [7]. Стисло охарактеризуємо його етапи. У 1947 році в Одеському державному університеті було відновлено юридичний факультет, що складався з трьох кафедр: державного й адміністративного права; цивільного, колгоспного та земельного права; кримінального права, процесу та криміналістики. Його першим деканом став доцент М.А. Кравцов [4].

У 1954 році юридичний факультет знов було закрито і поновлено лише у липні 1961 року (заочне та вечірнє відділення). Спочатку він складався з двох кафедр: державних і правових дисциплін (завідувач кафедри – доцент І.А. Греков) і соціально-правових дисциплін (завідувач кафедри – доцент І.О. Середа). Згодом виникли нові кафедри – цивільного права та процесу; державного й адміністративного права; теорії та історії держави та права; криміналістики, кримінального права та процесу. 1966 року на юридичному факультеті Одеського державного університету було відкрито денне відділення [4].

На початку 1990-х років у процесі визначення самобутньої національної освіти в Україні постали питання вибору конкретних шляхів і напрямів вдосконалення змісту та організації юридичної освіти. З метою удосконалення юридичної освіти з 1 вересня 1993 року рішенням вченої ради ОДУ юридичний факультет було перетворено у Юридичний

інститут, у структурі якого було 3 факультети: державного будівництва і управління; правосуддя і правової роботи у народному господарстві; прокурорсько-слідчий [7].

Проте з часом виникла ідея реформування інституту задля вирішення проблеми підготовки фахівців-юристів, обізнаних не лише в галузі юриспруденції, а й у питаннях економічних реформ, що проводяться в Україні. Для цього було запропоновано об'єднати юридичну та економічну освіту на базі одного факультету. Зазначені ідеї були підтримані МОН України у 1997 році. Результатом реформації стало створення двох незалежних структур: економіко-правового факультету (ЕПФ) у складі ОДУ і Одеської державної юридичної академії [7].

Починаючи з 1991 року чисельність закладів вищої освіти, що надавали юридичну освіту, стрімко зростала. Так, до 1991 р. правників в Україні готували 6 закладів (усі державні). 1995 р. – 96 (65 – державної і 31 – інших форм власності), 2000 р. – 63 (відповідно 116 і 47), 2002–2003 рр. – 189 (134 і 55). Відповідно зросли обсяги підготовки юристів. За даними Міністерства освіти і науки, у 2002 р. за напрямом «Право» до вузів зараховано 11716 студентів (2000 р. – 9484) [2].

Метою статті є аналіз сучасного стану вищої юридичної освіти України. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: зробити статистичний аналіз основних показників системи вищої юридичної освіти України; виявити актуальні особливості її розвитку в сучасних умовах; окреслити тенденції та перспективи її розвитку в контексті інтеграції до світового та європейського простору вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 2010 року в Україні спостерігається тенденція зменшення кількості студентів і кількості закладів вищої освіти. Так, за період з 2010 р. по 2015 рік чисельність університетів, академій та інститутів скоротилася на 12,7%, кількість студентів, що навчаються у них – на 33,5% [9]. Не стала винятком у цьому аспекті й система вищої юридичної освіти. Це свідчить, що на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти чисельність студентів, які здобувають вищу освіту за спеціальністю «Право» у 2011 році порівняно з 2010 роком зросла, а починаючи з 2012 року, поступово зменшувалась і у 2016 році склала 82606 осіб. З 2010 року спостерігається зменшення кількості здобувачів вищої освіти, які навчаються за рахунок державного бюджету (з 10311 до 6653 осіб). Найбільша кількість закладів вищої освіти, які здійснюють підготовку за цією спеціальністю на бакалаврському рівні, була у 2010 році – 111 вишів, у 2014 році вона скоротилася до 99, у 2016 році трохи зросла – до 102 закладів, проте показник 2010 року не перевищила. На рівні спеціалістів з 2010 року по 2016 рік відзначається постійне зменшення усіх показників. Значне зниження усіх показників на всіх рівнях вищої освіти спостерігаємо у 2014 році у зв'язку з окупацією території Автономної Республіки Крим та бойовими діями у Донецькій і Луганській областях. Що стосується другого (магістерського) рівня вищої освіти, то у період 2010–2016 рр., незважаючи на коливання, чисельність прийнятих студентів, студентів, що навчаються за рахунок коштів державного бюджету, загальна кількість магістрантів за спеціальністю «Право» зросла. Слід також зазначити, що у цей період поступово збільшувалась кількість закладів вищої освіти (як державних, так і приватних), які можуть здійснювати підготовку здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Право» на другому (магістерському) рівні (з 70 вишів у 2010 році до 92 у 2016 році). Проте у цілому можна говорити про тенденцію зменшення загальної кількості здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Право» та кількості закладів вищої освіти (як державних, так і приватних), що здійснюють їх підготовку.

Що стосується географії створених правничих шкіл, то вона охоплює 28 міст у всіх регіонах України. В. Комаров звертає увагу на нерівномірний розподіл закладів вищої освіти і ліцензованого обсягу підготовки юристів за спеціальністю «Право» за регіонами: Північний – 39%, Східний – 27%, Південний – 14%, Західний – 11%, Центральний – 9%. Лише

в місті Києві близько 50 навчальних закладів займаються підготовкою юристів [5, с. 11]. Слід також підкреслити, що ліцензований обсяг переважно припадає на вищі навчальні заклади Міністерства внутрішніх справ України, Національну юридичну академію імені Ярослава Мудрого, Національний університет імені Тараса Шевченка, Одеську національну юридичну академію, Державну академію податкової служби України, Львівський національний університет імені Івана Франка, Військовий інститут при Національному університеті «Львівська політехніка». Так, наприклад, у 2013 році ліцензований обсяг цих закладів вищої освіти за програмами спеціаліста, магістра становив близько 80% загального ліцензованого обсягу за цими освітньо-кваліфікаційними рівнями напряму «Право» [8; 12].

В. Опришко поділяє заклади вищої освіти, що здійснюють підготовку юристів в Україні, на три групи:

1) класичні університети – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Львівський національний університет імені Івана Франка, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Донецький національний університет, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Сумський державний університет, Ужгородський національний університет, Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, Закарпатський державний університет тощо;

2) профільні юридичні заклади вищої освіти – Національний університет «Одеська юридична академія», Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Академія адвокатури України, Київський університет права Національної академії наук України, Дніпровський державний університет внутрішніх справ тощо;

3) непрофільні заклади вищої освіти – технічні, економічні, педагогічні, транспортні та інші заклади. Варто відзначити, що з-поміж вишів, які нині випускають юристів, значну частину складають так звані непрофільні та інші [8, с. 10–12].

Вчений відзначає, що в Європі подібної практики не існує. Там надання послуг у сфері юридичної освіти здійснює незначна кількість університетів загального профілю. Спеціалізовані ж навчальні заклади, наприклад, технічний, педагогічний, будівельний не готують юристів. Проте це, на думку В. Опришко, не означає, що в Україні подібна практика є помилковою, оскільки окремі галузі економіки, соціальної сфери відчують потребу у правниках, іноді вузького, спеціалізованого спрямування. Таку потребу може прорахувати і задовольнити лише непрофільний заклад вищої освіти, який готує фахівців за іншим основним напрямом [8].

Схожу позицію має К. Воронцова, яка вважає, що диверсифікація економічної та поява нових видів юридичної діяльності, збільшення законодавчої бази тощо ставлять під сумнів доцільність підготовки юриста широкого профілю, який дуже часто не здатен досконало опанувати особливості кожної галузі права, що інколи викликає сумніви в його компетентності. Це спонукає до звуження сфери юридичної спеціалізації [3, с. 279].

Проведений нами аналіз наукових досліджень, присвячених визначенню рівня якості вищої юридичної освіти, свідчить, що ця проблема не втрачає своєї актуальності. У межах проекту UDAID «Справедливе правосуддя» було проведено дослідження задля з'ясування очікувань ринку праці щодо якості професійної підготовки дипломованих юристів в Україні [1]. У процесі дослідження виявлено головні недоліки системи юридичної освіти, яка існує зараз: випускники мають проблеми з розумінням професійних цінностей; невміння випускників застосовувати на практиці набуті теоретичні знання; брак у них практичних вмінь і навичок. Загальна оцінка роботодавцями та експертами якості юридичної освіти в Україні – «задовільно» (теорія – «добре», практичні вміння і навички – «погано»).

Було з'ясовано також, що половина роботодавців не надають значення тому, диплом якого саме вітчизняного закладу вищої освіти здобув випускник. Під час добору працівників успішні компанії розробляють та впроваджують власні системи оцінки рівня підготовки молодих фахівців. До переліку закладів вищої освіти, випускникам яких надається певна перевага іншою половиною опитаних роботодавців, входять класичні університети, що слугують підтвердженням якості підготовлених ними молодих фахівців. Група лідерів: Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Львівський національний університет імені Івана Франка, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеський національний університет імені І.І. Мечникова [1].

Аналіз результатів вступної кампанії 2017 року до магістратури за спеціальністю «Право» дозволяє сформулювати певне уявлення про якість юридичної освіти у профільних і непрофільних закладах вищої освіти. Набір здійснювали 104 заклади вищої освіти за технологією зовнішнього незалежного оцінювання. У вступних іспитах до магістратури за спеціальністю «Право» брали участь 16129 осіб, з них майже 20% не подолали поріг «склав/не склав» з усіх блоків тестування. Це близько 3225 вступників. Найбільше вступників до магістратури «Права» було з числа випускників Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (1858 осіб) та Національного університету «Одеська юридична академія» (1851 особа) [6].

Найкращі результати у випускників таких вишів (під час складання рейтингу враховувався середній бал випускників вишів, який вони отримали за технологією зовнішнього незалежного оцінювання під час вступу до магістратури з «Права»):

- 1) Національний університет «Києво-Могилянська академія» – 470,5 балів;
- 2) Київський національний університет імені Тараса Шевченка – 448,4 бали;
- 3) Львівський національний університет імені Івана Франка – 448,4 бали;
- 4) Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого – 433,7 балів;
- 5) Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» – 427,1 бал;
- 6) Національний університет «Острозька академія» – 426,7 балів;
- 7) Національний університет «Одеська морська академія» – 425,0 балів;

8) Київський національний лінгвістичний університет – 422,0 балів;

9) Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого – 420,2 бали;

10) Хмельницький університет управління та права – 419,3 бали [6].

Серед них – 4 класичних університети, 3 профільних заклади вищої освіти, 3 непрофільних заклади вищої освіти. Слід зазначити, що 4 університети з цього переліку входять до групи лідерів закладів вищої освіти, випускникам яких надають перевагу роботодавці, тобто можна говорити про дійсно високу якість юридичної освіти, яку надають ці виші.

Найкращі показники з підготовки правників показують профільні юридичні заклади вищої освіти – середній бал 424,39; класичні університети – 415,84; а також ВНЗ економіки, фінансів, управління та підприємництва – 409,85. А от середній бал випускників аграрних ВНЗ складає 380,7; правоохоронних – 380,86; приватних – 386,38 [6].

Тому ми цілком погоджуємося з думкою В. Опришко, що право на підготовку юристів з-поміж непрофільних закладів вищої освіти слід надавати вишам, які за національними рейтингами належать до кращих вітчизняних закладів вищої освіти за своїм профілем та мають змогу забезпечити належну матеріальну, наукову, навчально-методичну, кадрову базу для підготовки юристів. Це забезпечить якість підготовки юристів, майбутня професійна діяльність яких буде пов'язана зі сферою економіки, фінансів, транспорту, торгівлі тощо [8, с. 25].

Висновки. До особливостей вищої юридичної освіти в Україні належать такі:

- 1) підготовка правників у класичних університетах, профільних юридичних і непрофільних закладах вищої освіти;
- 2) нерівномірність розподілу обсягів підготовки фахівців за напрямом «Право» за регіонами (сконцентрованість у північному і східному регіонах).

На основі статистичного аналізу основних показників системи вищої юридичної освіти України визначено такі тенденції у вищій юридичній освіті України: скорочення чисельності здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Право» та закладів вищої освіти, що здійснюють їх підготовку; недостатній рівень якості отриманої випускниками вишів освіти в умовах необґрунтовано великої кількості закладів вищої освіти, що готують правників. Визначені тенденції дозволяють зробити висновок про наявність кризових факторів у розвитку системи вищої юридичної освіти в Україні. Перспективою подальших пошуків є розроблення і впровадження системи моніторингу якості вищої юридичної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Козьяков С.Ю., Лирик С.В., Лирик І.В., Пирогова Д.І., Красновський О.В. Аналітичний звіт за результатами проекту «Залучення громадськості до формування рамки кваліфікацій правничої професії шляхом проведення аналізу обсягу знань, переліку навичок і вмінь, якими має володіти випускник юридичного вищого навчального закладу, щоб відповідати вимогам сучасного ринку праці». К.: ВГО «Українська Асоціація Маркетингу», 2015. 131 с.
2. Венедиктов В.С. Парадигма сучасної юридичної освіти в контексті Болонського процесу. Право і Безпека. 2004. Т. 3, № 4. С. 14–17.
3. Воронцова К.В. Стан дослідження розвитку вищої юридичної освіти незалежної України. Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія. Педагогіка. Психологія». 2015. Вип. 31. С. 275–281.
4. Історія Одеської національної юридичної академії / гол. ред. С.В. Ківалов. Одеса: Юридична література, 2002. 340 с.
5. Комаров В. Сучасні аспекти модернізації вищої юридичної освіти: матеріали «круглого столу». Право України. 2009. № 1. С. 9–15.
6. Найгірше правників навчають у аграрних вишах – ЗНО з «Права» URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2017-10-26-najgirshe-pravnikov-navchayut-u-agrarnix-vishax-zno-z-prava>.
7. Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015) / гол. ред. І. М. Коваль; Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. Одеса: ОНУ, 2015. 964 с.
8. Опришко В.Ф. Особливості підготовки юристів у непрофільних вищих навчальних закладах України: сучасний стан і шляхи подальшого розвитку. Правове регулювання економіки. К.: КНЕУ, 2013. №13. С. 6–27.
9. Репко М., Руда Ю. Освіта по-українськи: 129 мільярдів – марнотратство чи інвестиція? / Центр економічної стратегії. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/02/15/620955/>.
10. Скороходов Д. Розвиток юридичної освіти в класичних університетах України в 1991–2002 рр. Схід. 2013. № 3. С. 114–120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2013_3_22.
11. Статистичний бюлетень «Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України». URL: www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv.../Arch_vnz_bl.htm.
12. Юридична освіта в Україні. URL: <http://law-edu.dp.ua/yurydychna-osvita-v-ukrajini.html#more-13>.